

סברת 'לא חציף איניש' ו'חזקה מה שתחת ידו של אדם - שלו'

על בסיס שיעור כללי של מו"ר הרב יצחק בן-שחר שליט"א
בבא בתרא לג עמוד ב

הצגת הסוגיא

בגמרא (לג, ב) שנינו מעשה באדם שאכל פירות שדה, אך לא הצליח להוכיח שלוש שנות חזקה:

ההוא דאמר ליה לחבריה: מאי בעית בהאי ארעא? אמר ליה: מינך זבני ואכלתיה שני חזקה, אזל אייתי סהדי דאכלה תרתי שני; אמר רב נחמן: הדרא ארעא והדרי פירי.

על מעשה זה מביאה הגמרא את דברי רב זביד "אם טען ואמר לפירות ירדתי - נאמן", ומסבירה שהסיבה לכך שהוא נאמן בטענה זו להיפטר מתשלום הפירות היא מטעם "לא חציף איניש למיכל פירי דלאו דיליה", ומבססת זאת על מאמר של רב יהודה:

"האי מאן דנקיט מגלא ותובליא, ואמר: איזיל איגדריה לדיקלא דפלניא דזבניה ניהלי - מהימן. לא חציף איניש דגזר דיקלא דלאו דיליה".

נאמנות 'לפירות ירדתי'

על מה נאמן אדם כאשר הוא טוען 'לפירות ירדתי':

בתוס'⁴⁹ הסבירו שהנאמנות היא רק על מה שכבר ליקט מהשדה, שאת זה אנו לא מוציאים ממנו. אבל להמשיך לאכול מפירות השדה שעובד - הוא לא נאמן.⁵⁰ הסברה זו קצת קשה כי הגמרא מביאה על אחד שבא לקצוץ ולגדור ומשמע שזה לפני המעשה?

אפשר יהיה להסביר זאת על פי הרשב"ם⁵¹ שאם אומר שהוא הולך לקצוץ והבעלים עוד לא בא לעצור אותו - אז הבית דין מאמין ולא מתערב. אבל אם הבעלים מגיע לפני, אז זה כבר 'להבא', ובאמת אנחנו נעצור אותו.

⁴⁹ ד"ה 'ואי טעין'.

⁵⁰ כ"כ גם בנימוקי יוסף (יז, ב מדפי הרי"ף): 'ודוקא בפירות שאכל כבר אבל לאכול מכאן ולהבא - לא'.

⁵¹ לג ע"ב ד"ה 'נאמן'.

יתכן שגם התוסי' יוכל להסכים לזה שכל עוד הבעלים לא בא אז לא עוצרים אותו. וזה לאו דוקא שכבר עשה מעשה.

למה מועילה סברת ה'לא חציף'

אם כן למה טענת 'לא חציף' מועילה רק לעבר ולא כלפי להבא?
מסביר הנימוקי יוסף⁵² אם אנחנו נגדיר לא חציף על להבא, אז סברת לא חציף התבטלה. ה'לא חציף' מועיל דוקא על שעבר כך שאם הבעלים יעצרו אותו - יד הבעלים על העליונה, ואז הוא יתבייש, שכן אימת הבעלים עליו, ובכל זאת הוא טען 'לפירות ירדתי'. לכן סברת ה'לא חציף' מועילה. אבל אם זה מועיל גם להבא כל בעל יצר הרע יעיז להגיד 'לפירות ירדתי' ולא ישלם על זה מחיר.
לפי הנימוקי יוסף, אי אפשר להגיד 'לא חציף' על להבא. אם נאמר 'לא חציף' על להבא, אז בעצם קלקלנו את סברת 'לא חציף', ושוב לא תהיה נאמנות כזאת.
יש ראשונים שמהם נשמע הסבר שהוא מעין תקנה. שאם זה יועיל על להבא אז 'לא שבקת חיי'.⁵³ כלומר, אפשר עקרונית להגיד 'לא חציף' גם על להבא, אבל אז יהיה מצב בלתי נסבל. לכן תקנו שיהיה נאמן בטענה זו רק על שעבר.

הערות הרב על סברת 'לא שבקת חיי'

נראה שה'לא שבקת חיי' איננו מבוסס על תקנת חכמים, אלא על כך שסברת ה'לא חציף' מתנגשת גם עם משהו יותר יסודי בתורה. בתורה יש מושג של בעלות. אם נאמר ש'לא חציף' מועיל גם על להבא, אז הסברא הזו מתנגשת עם עצם מוסד הבעלות. כל הגבולות נפרצים, ונהרס היושר היסודי של דיני חושן משפט. יתכן שהסברא לא שבקת חיי מועילה גם בלי תקנת חכמים, כי זה מאוד מתאים לרוח התורה. הסברא הזאת היא נגד נשמת החו"מ.
בכל אופן, זה הסבר אחר מהנימוקי יוסף שהסביר שאם אתה פותח את האפשרות לסברא זו גם להבא, בכך הרסת אותה גם כלפי העבר.

דעת הגר"א

הרמב"ם⁵⁴ אומר שכשהבעלים עוצרים את היורד בטענת 'לא חציף', אז היורד נשבע שבועת היסת על המטלטלים שכבר אכל ונפטר.

⁵² נימוקי יוסף יז ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה 'אי טעין'.

⁵³ לשון זו מקורה בגמרא ב"ק (צא, ב) כלפי טענת מזיק שאומר לניזק 'אתה אמרת לי להזיק', ונזכרת בתוסי' כאן ד"ה 'איזיל ואיגדריה', וכן בחידושי הרמב"ן.

⁵⁴ הלכות טוען ונטען פרק ט הלכה ו.

שואל הגאון: ⁵⁵ אם טענת 'לא חציף' מועילה - למה צריך גם להשיב אותנו? ⁵⁶ ועונה ש'לא חציף' לבד אינה טענה טובה, אלא צריך עוד משהו כדי שזה יועיל, ולכן זה כמו כל מי שזוכה בדין כנגד טענת ברי מכוח היות החפץ בחזקתו. ⁵⁷ מדברי הגאון יוצא ש'לא חציף' לא מועיל מצד עצמו לא לעבר ולא להבא. כל התועלת שלו היא רק בצירוף של עוד טענה. ופה מצטרף זה שהפירות כבר בחזקתו. כמובן שטעם של 'בחזקתו' מועיל רק כלפי העבר שאכן בחזקתו. אם כן, כלפי סברת ה'לא חציף' עצמה באמת לא שייך בכלל החילוק של לעבר או להבא.

האם הצירוף חייב להיות מוחזקות?

לפי הגאון התוספת ל'לא חציף' היא מוחזקות משפטית. האם לפי הנימוקי יוסף או סברת 'לא שבקת חיי' שהזכרנו גם צריך מוחזקות? איני יודע. ⁵⁸

סיכום סברת 'לא חציף'

לפי הנימוקי יוסף לא יתכן שיהיה 'לא חציף' על להבא, כי אם נניח שיהיה אז לא תתקיים סברת ה'לא חציף'.

לפי סברת ה'לא שבקת חיי', עקרונית יתכן 'לא חציף' גם על להבא, אבל זה יגרום נזק חברתי ומשפטי ולכן קבעו חכמים כך או אחרת שזה יועיל רק לעבר.

הגאון מבין שטענת 'לא חציף' לבדה בכלל לא מועילה, לא לעבר ולא להבא. רק בצירוף של מוחזקות יהיה אפשר לזכות על בסיס סברת 'לא חציף', ומוחזקות מועילה רק למה שכבר אצלו.

'אי הכי - ארעא נמי'

הגמרא שואלת על סברת 'לא חציף': "אי הכי, ארעא נמי" - נאמין לו שזה שלו מכוח סברא זו.

שואלים הראשונים: הרי כלפי הקרקע זה בעצם להבא? תוסי' מסבירים שהטענה של הגמרא היא שאם אכל שנתיים וטען שגם הקרקע שלו, אז באמת ניתן לו את הקרקע לעניין מה שעבר ולא נחייב אותו להחזיר את הפירות. אולם, את הקרקע עצמה לא נשאיר בידו, כיון שזה להבא.

⁵⁵ ביאור הגר"א חו"מ סי קל"ז ס"ק א.

⁵⁶ שהרי משמע בגמרא בשבועות (מב, ב) ששבועת היסת אינה אלא משום חשש 'אישתמוטי', שאינו קיים כאן, שזוהי בדיוק סברת 'לא חציף'.

⁵⁷ זה לשונו בביאור הגר"א חושן משפט סימן קלז ס"ק א: 'כדין כ"ד שהיא בחזקתו כנ"ל ואף על גב דאמרינן בשבועות מב ב' משום אשתמוטי כו' וכאן לא חציף כו' ודאי שאין טעם זה מספיק לבד דא"כ אפי' להבא יהא נאמן אלא ג"כ משום שהוא כבר בידו'.

⁵⁸ יש לציין שתוד"ה 'ואי טעין' העמידו את החידוש של רב זביד במקרה שאמנם ליקט את הפירות, אך הם אינם מונחים ברשותו, ולכן אינו תפוס בהם כרגע.

הרמב"ן (שם ד"ה 'אי הכי') חולק ומציע להבין שההו"א היא שגם את הקרקע הוא יקבל, כי הוא תפוס בה. הגאון אמר שצריך מוחזקות משפטית. הרמב"ן, לכאורה, אומר שגם כאשר אין מוחזקות דינית, אלא פריסת חסות בלבד, שהרי הוא יושב רק שנתיים בקרקע ועדיין אין לו שלוש שנות חזקה, הוא כבר חצוף מספיק בישיבה שלו כדי שהקרקע תשאר אצלו.

ראיית הגאון לחילוק בין לשעבר ולהבא

לפי הגאון לא מספיק פריסת חסות כמו שהציע הרמב"ן, אלא מוחזקות בגדרי מוחזק. אם כי זה יכול אולי להתנגש לנו עם משהו בהמשך.

הגאון (קל"ז ס"ק ג) מביא ראייה להבחנה בין כוחה של סברת 'לא חציף' לעבר לעומת להבא, מכך שעד עכשיו כל הסוגיות בגמרא על 'ההוא גברא' עסקו רק בשאלה אם החזקה מועילה או לא, ולא מעלים את הדיון על הפירות אל מול אפשרות הטענה 'לפירות ירדתי'. רק כאן שיש עדים על שנתיים שאכל מסביר הגאון שכיוון שאוכל שנתיים יש 'לא חציף' על העבר, ולכן ה'לא חציף' מגיע כשיש עדים לשנתיים אכילה, אבל אינו מועיל בטענת 'לפירות ירדתי' אם הגיעו הבעלים קודם שליטת את הפירות.

למה צריך 'לא חציף'? הרי יש נאמנות מה שתחת יד אדם שלו

תשובת התוספות

בתוס' (לג, ב ד"ה 'ואי טעין') שאלו: למה צריך נאמנות 'לא חציף'? הרי הוא מוחזק במטלטלים וישנה חזקה מה שתחת יד אדם שלו! עונה תוס': סברת 'לא חציף' מועילה למקרה שהפירות אינם ברשותו.

תשובת הריצב"א

הריצב"א⁵⁹ אומר שזה שאומרים חזקה מה שתחת יד אדם שלו זה באדם שרואים אצלו חפץ, אז אנחנו מניחים שזה הגיע אליו בדרך כשרה, והוא לא גנב. במקרה שלנו, הרי אנחנו יודעים בדיוק איך זה הגיע אליו - הוא נכנס למקום שאינו שלו ולקח, ואף אחד לא עצר בעדו. במקרה כזה אינו יכול לזכות מכוח 'חזקה מה שתחת ידו של אדם', לכן אנו אומרים שהוא נאמן מכוח סברת 'לא חציף'.

הבנת התוס' בסברת 'חזקה מה שתחת ידו של אדם - שלו'

דברי הריצב"א מאוד מסתברים, ובאמת קשה כיצד אמרו תוס' ש'לא חציף' נצרך רק במקרה שהפירות אינם ברשותו.

⁵⁹ הביאו בהגהות מיימוניות הלכות טוען ונטען פ"ט אות [ה].

הקושיא הזו מובילה אותנו להבין שתוס' מבין אחרת את 'חזקה מה שתחת יד אדם - שלו'. בהתחלה הסברנו שאנו מניחים שהוא השיג את החפץ בדרך כשרה, אבל תוס' כנראה מבין את החזקה אחרת.

ר' מרדכי שטרנברג, שד' ישלח לו רפואה שלמה, אומר⁶⁰ על 'חזקה מה שתחת יד אדם - שלו' שלא מדובר בהכרעה למי שייך החפץ, אלא אנחנו משאירים את המצב כמו שהוא. כלומר, כיוון שאני לא יודע מה החפץ הזה עושה פה, אז אני משאיר את המצב הקיים. אם זה יסוד הדין, אז מובנת סברת התוספות.

אם זה הכלל שבו נוהגים בוויכוח על מטלטלין גם כאשר התובע הוא מרא קמא (לפחות על הקרקע עצמה), אז באמת אין צורך ב'לא חציף'. לכן העמידו תוס' במקרה שלנו שהפירות אינם ברשותו, ולכן צריך את ה'לא חציף' כדי להשאיר את זה אצלו.

אולם, לפי דברי הגאון שראינו, התירוץ של תוספות לא מתאים, שכן ה'לא חציף' מועיל רק בצירוף היות הפירות בחזקתו, וחוזרת שאלתם: מדוע לא יזכה מכוח עצם המוחזקות.

סיכום הבנת חזקת 'מה שתחת יד אדם - שלו'

לפי הריצב"א חזקה זו באה לתת מענה מה החפץ עושה אצלך, והתשובה היא כנראה זה אצלו באופן מותר. לכן במקרה של שדה של אחר שהמחזיק טוען 'לפירות ירדתי' - החזקה הזו לא מתחילה. כך נקט הקצות (סק"א) שפסק הרי"ף והשו"ע בחו"מ סי' קלז, וכתב 'ועיקר כדבריהם'.

לשיטת תוס' 'חזקה מה שתחת יד אדם שלו', כפי שהסביר הרב מרדכי, אינה אלא השארת המצב הקיים בלי לדעת. לכן אין צורך בסברת 'לא חציף' בטענת 'לפירות ירדתי' אלא אם כן הפירות נמצאים לא ברשותו.

⁶⁰ עיונים משיעורי הרב מרדכי מסכת בבא בתרא עמ' צ"ז. סברא זו כתובה גם בחידושי הגרני"ט.

